

РОЗМЕЖУВАННЯ ТИПОЛОГІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

DIFFERENTIATION OF TYPOLOGY AND CLASSIFICATION OF STATE: PROBLEMATIC ISSUES

Герилів Д.Ю.,

*здобувач кафедри загальної теорії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

У статті обґрунтовано доцільність розмежування понять «типологія» та «класифікація» в контексті феномену держави. Запропоновано розуміння кожного поняття задля удосконалення понятійного апарату теорії держави і права. Здійснено докладний аналіз типології та класифікації як методів систематизації наукового знання про державу.

Ключові слова: держава, типологія, класифікація, систематизація, типологічні ознаки.

В статье обоснована целесообразность разграничения понятий «типология» и «классификация» в контексте феномена государства. Предложено понимание каждого понятия для усовершенствования понятийного аппарата теории государства и права. Осуществлен подробный анализ типологии и классификации как методов систематизации научного знания о государстве.

Ключевые слова: государство, типология, классификация, систематизация, типологические признаки.

The feasibility of the distinguishing between the concepts «typology» and «classification» in the context of the phenomenon of state substantiated in the article. It is proposed understanding of each concept for improving the conceptual apparatus of the theory of state and law. It is done a detailed analysis of the typology and classification as systematic methods of scientific knowledge about the state.

Key words: state, typology, classification, systematization, typological features.

Постановка проблеми. У науковій літературі поняття типології класифікації і навіть систематизації часто використовують як рівнозначні, з чим погодитися не можна. Класифікація, систематизація та типологія – самостійні поняття, різною є і їх роль у науці. Задля всебічного висвітлення проблематики, а також з метою удосконалення понятійного апарату теорії держави і права, вважаємо за потрібне висвітлити питання розмежування понять «типологія» та «класифікація», акцентуючи при цьому на особливостях типології.

Стан дослідження. Проблему типології держави розкрито разом з іншими її аспектами (поняття, сутність, походження, функціонування тощо) в роботах С. Алексєєва, Г. Атаманчука, В. Афанасьєва, М. Байтіна, С. Бостана, А. Венгерова, В. Іноземцева, Л. Каска, А. Корнева, В. Лазарева, О. Лейста, Л. Луць, А. Малікова, А. Малько, Л. Мамута, Г. Манова, М. Марченко, Н. Матузова, Г. Назаренко, В. Нерсєсянца, В. Петрова, Т. Радько, Л. Рожкової, О. Скакун, А. Хабібুলіна, П. Халаса, В. Чиркіна, Ю. Шемчушенка та інших науковців.

Варто зазначити, що дослідження в галузі соціології, історії, політології, державознавства, правознавства дали вагомий результат, які, на наш погляд, можуть змінити деякі позиції щодо усталених думок з питань типології держави. Сказане, зокрема, стосується і проблеми розмежування типології та класифікації держави, яка, з огляду на значущість, потребує ґрунтовного дослідження.

Метою статті є загальнотеоретичний аналіз типології та класифікації держави, виокремлення та характеристика їх характерних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Класифікація і типологія постають у вигляді низки послідовних етапів пізнавальних процедур і прийомів, що відображають хід думки від неврегульованого різноманіття до створення структурно визначеної цілісності. Це рух наукового знання від рівня емпіричного нагромадження до рівня теоретичного синтезу (узагальнення і впорядкування знання).

У класифікаційній і типологічній системі об'єкти розміщені в певній закономірності, тому можна робити висновки про їх характерні особливості. С. Шапіро справедливо зауважує, що типологія підвищує змістовність наукової інформації, оскільки вона дозволяє судити про ознаки і властивості об'єкта залежно від того, яке місце він посідає в цій системі [1, с. 37]. Класифікація має фіксувати закономірні зв'язки між класами об'єктів з метою визначення в системі місця об'єкта, яке вказує на його властивість. Отже, вивчаючи об'єкт у типологічній системі, дослідник отримує більше глибокі знання про нього.

Значення логічних прийомів поділу змісту поняття досить високо оцінено в науці. Учені відзначають, що в основі побудови типології лежать діалектико-матеріалістичні закони, що відображає закономірні зв'язки між видовими об'єктами [2, с. 40]. Ця характеристика особливості дозволяє робити прогнози щодо невідомих фактів типологічної системи.

Класифікація також стимулює розвиток теоретичних аспектів науки. Поділ об'єкта за класифікаційними одиницями дає змогу дослідникові краще орієнтуватися в тій безлічі понять, які властиві будь-якій галузі науки.

Типологія і класифікація фіксують систему досліджуваних явищ, що мають місце в конкретний момент. Суспільні науки, як і об'єкти їх дослідження, перебувають у динамічному стані, тобто в стані розвитку. Тому вчені періодично проводять аналіз соціальних процесів і явищ, щоб виявити ще не досліджені об'єкти, з'ясувати характерні зв'язки між ними, а також визначити їх закономірності. Результати досліджень відображаються не лише у вигляді положень, теорій, які вже містяться в наявних типологіях або класифікаціях, а й у вигляді побудови нових типологічних (класифікаційних) систем [3, с. 46].

Типологія та класифікація, як методи наукового пізнання, мають істотне значення для вдосконалення понятійного апарату науки, оскільки класифікаційні та типологічні поняття за своєю суттю є абстрактними категоріями, які виникають у процесі вивчення й узагальнення явищ суспільно-правової дійсності [4, с. 6].

Юридична наука прагне не лише систематизувати багатоманітність досліджуваних об'єктів, а й надати цій системі стрункого, упорядкованого, логічного вигляду.

Як зазначає Л. Луць, типологізація і класифікація є самостійними методами наукового пізнання, але якщо класифікацію ми визначаємо як поділ обсягу поняття на види, групи чи інші класифікаційні множини на підставі якоїсь ознаки, властивості, то типологізацію – як процес групування певних системних явищ реальної дійсності – на основі теоретичної моделі (типу). Типологією ж варто вважати сукупність узагальнених знань про типологізацію, створення відповідних типів та приведення їх у певну систему [5, с. 39]. Така позиція знаного науковця є, безумовно, правильною і може слугувати основним вектором у дослідженні типологічних проблем держави.

Загальна теорія держави і права, відзначаючи онтологічний і гносеологічний аспекти типології і класифікації, вважає ці методи пізнання незамінними у своєму арсеналі. Особливо високо оцінюють вчені прогностичну функцію типології. Типологія як результат дослідження є певною системою, яка будується на основі загальних родових ознак і виявляє її закономірності, що дає змогу передбачити існування невідомих об'єктів. Наприклад, створена К. Марксом наукова типологія історії суспільства дозволила передбачити соціалістичну суспільно-економічну формацію, яка не існувала насправді [3, с. 47].

М. Марченко відзначає, що типологія є об'єктивно необхідним, закономірним процесом пізнання природно-історичного розвитку держави і права як віддзеркалення процесу історично неминучої зміни одних типів іншими. Соціальний зміст і призначення типології учений об'єднує низкою положень: 1) ідеї, що виробляються під час побудови типології, про типи держави і права, дають ключ до правильного розуміння процесу розвитку таких явищ і послідовного переходу їх від одного якісного ступеня до іншого, від одного типу до іншого; 2) типологія озброює дослідника розумінням внутрішньої логіки і закономірностей процесу історичного розвитку

держави і права, виступає основою наукового передбачення їх майбуття; 3) процес типології дозволяє органічно поєднувати дослідження загальних закономірностей розвитку державно-правових явищ з їх особливостями; 4) у процесі типології створюються всі необхідні передумови і можливості для узагальнення, систематизації й аналізу всього фактичного і теоретичного матеріалу, який торкається майже всіх сторін процесу виникнення та розвитку держави і права; 5) процес типології дає змогу здійснювати державно-правове будівництво на науковій основі [6, с. 103, 113].

Перш ніж розглядати ці логічні прийоми крізь призму державознавства, на нашу думку, потрібно зрозуміти їх змістове навантаження. Для цього пропонуємо ознайомитися з низкою наукових ідей.

Деякі вчені стверджують, що класифікацію можна розглядати з декількох позицій. С. Розова виділяє три значення цього терміна: по-перше, це – процедура побудови класифікації; по-друге, це – побудована класифікація; по-третє, це – процедура використання класифікації. Для розрізнення класифікації як процесу і як результату автор означає перше як «класифікування», а друге – як «класифікація» [7, с. 6-7].

У соціологічній енциклопедії класифікацію розглядають з двох позицій: 1) як результат класифікаційної дії; 2) як процедуру його використання. Класифікація є системою супідрядних понять (чи об'єктів) певної сфери знання або діяльності людини, часто представлена у вигляді різних за формою схем (таблицях) і використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями або класами об'єктів, а також для точного орієнтування в безлічі понять [8, с. 191].

Н. Кондаков також припускає дві сторони в інтерпретації цієї категорії: 1) це розподіл предмета певного роду на класи; 2) це система, у якій кожен клас займає певне постійне місце і ділиться на підкласи [9, с. 214].

Низка науковців розкриває класифікацію з єдиної позиції, визначаючи її або як процес побудови, або як результат, або як процедуру застосування. Це розподіл предметів на групи, розряди за певною загальною ознакою, здійснюваний за встановленими правилами, який у підсумку формує систему [10, с. 84]. Це впорядкована логічна операція, за допомогою якої розкривається обсяг поняття, здійснювана на підставі виділення в родовому понятті його одиничних видових ознак [11, с. 232]. Це розподіл предметів за відносно стійкими групами (класами) системи, де кожен член поділу займає строго певне місце і ділиться на нові члени [12, с. 33]. Це результат послідовного поділу деякого поняття на його види, видів – на підвиди; система супідрядних понять певної сфери знання або діяльності людини [13, с. 83]. Це процес зарахування об'єкта, що класифікується, до певного підрозділу якої-небудь класифікації, вироблений на основі визначення наявності або відсутності заданої ознаки в об'єкта [14]. Одиницю класифікації вчені означають як «класифікаційна ланка», «клас об'єктів» тощо.

Аналізуючи різні думки науковців, можна зробити висновок, що класифікацією є поділ змісту поняття за одиничними видовими ознаками. Результат такої логічної дії постає у вигляді багаторівневої системи, де видовий об'єкт поділяється на підвидові. Класифікація здійснюється, як правило, за одиничною несуттєвою підставою (чи їх сукупністю), яка не здатна повною мірою розкрити глибинні, сутнісні властивості діленого об'єкта, чого не можна сказати щодо типології.

Особливу увагу вчені приділяють питанню основи розподілу класифікацій на природні і штучні. Основний критерій розмежування пов'язаний з метою вивчення об'єктів. Природна класифікація зорієнтована безпосередньо на об'єкт вивчення, а штучна – на цілі, з огляду на які ця класифікація використовується [7, с. 8]. Результатом першої є система знання з видовою супідрядністю, яка відображає закономірні зв'язки і відносини. Система знань, отримана в результаті штучної класифікації, не відображає основних закономірностей і зв'язків між її елементами, оскільки критерій розмежування може бути істотний тільки щодо цілей і завдань наукового дослідження. Тому не всі системи знання, отримані в результаті класифікування, є віддзеркаленням закономірних зв'язків між її видовими об'єктами. Така систематизація неважлива для науки. Досліджуючи питання розмежування типології і класифікації, ми використовуємо природну класифікацію.

Типологію, як і класифікацію, науковці розглядають з різних позицій: по-перше, як процес побудови – типологізацію; по-друге, як результат побудови – типологію; по-третє, як процедуру використання – типологізування [15, с. 8].

Учені нерідко використовують у своїх дослідженнях класифікацію і типологію, відзначаючи їх онтологічну, гносеологічну і прогностичну цінність.

Проте думки щодо інтерпретації цих категорій неоднозначні. Одні вважають, що класифікація є складовим елементом типології: типологія є узагальненням класифікацій, оскільки припускає вироблення узагальненої моделі або типу для порівнюваних об'єктів. Інші, використовуючи систематизацію у своєму дослідженні, змішують ці методи пізнання, відзначаючи їх тотожність [16, с. 94]. Треті вважають, що типологія є особливим видом наукової класифікації, її окремим випадком, типологія виявляється особливим видом класифікації, що зважає на специфіку систем, які розвиваються, типологія – це сутнісна, змістова класифікація [17, с. 44].

Розглянемо деякі погляди вчених на цю проблематику. Зокрема, Л. Рожкова виділяє декілька методів впорядкування наукового знання: класифікацію (первинний етап впорядкування знання), систематизацію і типологію (наступні етапи впорядкування знання). Під класифікацією вона розуміє логічну дію, спрямовану на аналіз хаотичної різноманітності в конкретній сфері і формування видових класів. Цей процес здійснюється на підставі сутнісних ознак об'єкта дослідження. Класифікація є засобом первинного впорядкування спостережуваних явищ,

фактів. Подальші логічні дії, спрямовані на синтезування отриманих висновків, здійснюються в межах або систематизації, або типології. Головне завдання синтезу полягає в тому, щоб відкрити за допомогою аналізу сутність об'єкта простежити в ході розвитку цього об'єкта; показати, як сутнісна єдність виявляється в різноманітних формах [4, с. 36].

Систематизація розкриває глибинні закони розвитку явищ, упорядковує емпіричний матеріал відповідно до його внутрішнього зв'язку. Як приклад систематизації Л. Рожкова наводить систематизацію форм організації суспільства за ознакою способу виробництва матеріальних благ [4, с. 36].

Типологія є наступним етапом після класифікації, який, разом із систематизацією, синтезує наукове знання. Типологічними ознаками можуть бути тільки ті, які здатні пояснити зв'язки між різними елементами об'єкта як складної системи і надають йому характеру цілісності. Таку роль щодо держави і права Л. Рожкова вбачає у їх класовій суті, яка пояснює властивість явища, і у відносинах між його елементами [4, с. 37].

На думку Л. Рожкової, типологія, як і систематизація, є видом наукової класифікації, внаслідок чого вона ґрунтується на єдиних з класифікацією принципах і методах впорядкування емпіричного матеріалу. Типологію відрізняють від інших видів класифікації дві важливі ознаки: 1) предметом типологічної класифікації є об'єкти визначеної сфери дійсності як цілісні системи; 2) встановлені типологією класифікаційні розряди (типи) є вищими класифікаційними розрядами [4, с. 39].

Л. Рожкова також зауважує, що для класифікації (і, відповідно, для типології) потрібно вибирати найвагоміші ознаки, оскільки це дозволить об'єднати максимальну кількість інших їх властивостей і характеристик. Із цього положення випливає, що за допомогою класифікації і типології (оскільки вони ґрунтуються на єдиних принципах), а саме з уваги на їх критерії, можна визначити сутність досліджуваного явища [4, с. 48]. На наш погляд, таке судження не зовсім переконливе.

Звернімося до найпоширеніших у юридичній науці класифікацій держави на підставі форми правління, методів здійснення державної діяльності. Вони справді відображають сутність держави, але не в повному обсязі, а лише її окремі сторони. Форма правління, наприклад, відображає кількість тих, що володарюють, і правовий статус глави держави. Диференціація на підставі методів здійснення державної влади вказує на способи її діяльності, що також є окремою стороною сутності держави [3, с. 46]. Тому, на нашу думку, класифікація є такою логічною дією, яка ґрунтується на різних якісних характеристиках досліджуваного об'єкта. При цьому критерії диференціації можуть відображати і окремі сторони сутності явища, і його зовнішні характерні ознаки. Типологія ж, з уваги на те, що на неї покладено завдання показати не лише істотні сторони досліджуваного об'єкта, а й генезу його розвитку, його взаємодію з іншими об'єктами, ґрунтується на комплексі

критеріїв, які в повному обсязі відтворюють сутність досліджуваного об'єкта.

У науці також існує позиція, згідно з якою типологія є особливим видом класифікації. Відмінність у них вбачається в такому. Класифікація, як правило, здійснюється стосовно стабільних або функціонуючих систем. Основа класифікації – фіксовані набори ознак, які можуть змінюватися, варіюватися в певних межах на кожному етапі класифікації, але при цьому передбачається, що зафіксовані в цих ознаках властивості і відносини об'єктивно властиві системі до початку класифікації. Варіанти ознак і їх зміст залежать від дослідницьких цілей. Типологію ж частіше застосовують до динамічних систем. Оскільки в таких системах можуть з'являтися нові компоненти та елементи, встановлюються нові зв'язки, виникають нові перетворення, то варіювання в наборах ознак, що утворюють основу типології, визначається не лише дослідницькими цілями, а й об'єктивними змінами в самій системі. Типологія, на відміну від класифікації, враховує специфіку систем, що розвиваються [4, с. 54].

А. Ракітов відрізняє типологію від класифікації на підставі властивостей явища, що вивчається. Так, під стабільною системою (до якої застосовується класифікація) він розуміє таку систему, яка має фіксований набір підсистем, елементів і відносин, кількість і склад яких не змінюються в певний інтервал часу. Функціонуюча система також має фіксований кінцевий набір підсистем, але, на відміну від стабільної системи, розташування і взаємодія її елементів змінюються. Щоправда, наприкінці відповідного інтервалу часу початковий і кінцевий стан системи збігаються. Динамічні системи (до яких застосовують типологію) характеризуються низкою ознак: 1) у них разом з фіксованими, кінцевими наборами підсистем є також нефіксовані, невизначені для всього інтервалу часу; 2) у такий інтервал часу внаслідок тих або інших перетворень змінюється якісний і кількісний склад підсистем та елементів [16, с. 74].

Спроєктувавши ці висновки на юридичну науку, а саме на державознавство, можна виділити деякі недоліки концепції типологізації. Наприклад, у державознавстві існує класифікація держави за формами правління. Згідно з концепцією А. Ракітова, у процесі класифікування дослідник застосовує певний набір ознак, за якими і здійснюється диференціація. Оскільки досліджувана система є стабільною або функціонуючою, то всередині неї якісних перетворень не відбувається. Типологія застосовується до невизначених систем, таких що змінюються.

Перелік критеріїв типологізації не є вичерпним, оскільки якісне перетворення всередині системи може спричинити появу нових критеріїв подальшої типологізації. Проте, на наш погляд, це суперечить законам формальної логіки. Поява нового набору ознак повинна зумовлювати формування нової типології. Звертаючись до державознавства, зауважимо, що основоположники формаційного підходу досліджують державу в ході її розвитку, застосовуючи при цьому конкретні підстави для виділення етапів

розвитку і, відповідно, типів держави. Висновки їхніх досліджень вказують на те, що в певний період державність (її елементи) зазнала значних якісних змін. Однак перелік критеріїв цієї типологізації і їхні властивості залишалися незмінними в ході усього процесу диференціації [3, с. 46]. На наш погляд, це можна пояснити тим, що сутність досліджуваних об'єктів не змінювалася. Зміна сутності досліджуваного об'єкта повинна спричинити зміну критеріїв типологізації, проте, за законами формальної логіки, це означатиме нову типологію.

Низка авторів відзначає, що поняття «типологія» і «класифікація» неоднозначні. Наприклад, І. Бестужев-Лада вбачає основну відмінність у методології їх побудови: якщо класифікація пов'язана зазвичай з аналізом складових частин цілого, тобто з дедуктивним методом – від загального до конкретного, то типологія пов'язана зі синтезом компонентів у ціле, тобто з індуктивним методом – від конкретного до загального [18, с. 49].

Г. Бакаєва вважає класифікацію і типологію окремими видами систематизації наукового знання. Під класифікацією вона розуміє такий вид систематизації, який застосовують під час аналізу фактичного матеріалу в межах окремого наукового дослідження, внаслідок чого створюється система знання з родовидовим підпорядкуванням. Основну відмінність класифікації від типології автор вбачає у спрямованості і цілях об'єкта, що вивчається. Так, якщо класифікація – це послідовний і розмежований розгляд ознак, класів, що утворюють об'єкт, то типологія – це цілісний аналіз ознак, що визначають якісну своєрідність досліджуваних явищ. При цьому класифікація є нейтральна щодо кількості ознак, які лежать в її основі. У процесі типології використовується декілька ознак, які є органічною єдністю. Г. Бакаєва доводить відмінність між типологією і класифікацією, ґрунтуючись на особливостях критеріїв кожного поняття. У класифікації може використовуватися і один критерій, і більше; у разі використання декількох підстав в ході класифікації їх застосовують поступово, тобто спочатку розмежування здійснюється за однією ознакою, потім за іншою [19, с. 9-10]. Проте, на наш погляд, у підсумку такої процедури буде сформовано декілька класифікаційних систем на окремих підставах, оскільки критерії диференціації спочатку використовувалися як незалежні елементи досліджуваного об'єкта. Натомість в основі типології є декілька критеріїв, які представляють систему взаємодіючих елементів. На підставі цього можна побудувати єдину систематизовану систему.

Н. Магросова, досліджуючи генезу типології, дійшла низки цікавих висновків. Становлення будь-якого наукового методу не може відбуватися ізольовано від інших пізнавальних прийомів. Аналіз історії засвідчує, що порівняльно-історичний підхід є тією відправною точкою, у надрах якої викристалізувалися типологічні прийоми наукового пізнання. Порівняльно-історичний метод, що існував тривалий час до формування типології, своєю чергою, опирається на порівняння, логічна сутність якого полягає у

співвідношенні різних об'єктів і явищ на конкретній підставі. Висновки цього методу, як правило, мають описовий характер і позначаються класифікаціями [20, с. 14].

Розвиток порівняльно-історичних досліджень привів учених до усвідомлення важливості й необхідності мати дещо загальне і незмінне як еталон порівняння – тип, оскільки сукупність критеріїв, що фіксують єдність досліджуваних процесів, дозволяє досягти справжньої методологічної цінності. Формування типу сприяло переходу від стадії опису й емпіричних відособлень до побудови теоретичних систем. При цьому типологія виявляє не лише схожість зовнішньої форми, а й внутрішній зміст, оскільки поняття «тип» прагне відобразити якісну визначеність об'єкта, фіксуючи тим самим структуру і взаємозв'язок його елементів [20, с. 15].

Н. Матросова у своєму дослідженні відрізняє типологію від інших методів дослідження. При цьому як характерну особливість типологізації виділяє особливості критеріїв диференціації. Як правило, в її основі є декілька ознак, які відображають внутрішню структуру об'єкта дослідження і взаємозв'язок між його елементами. Інші ж методи систематизації наукового пізнання мають описовий характер, оскільки вони розкривають особливості зовнішніх форм [20, с. 15]. На нашу думку, Н. Матросова правильно

вказує на відмінні особливості типології від іншого виду диференціації. Проте автор не називає того істотного, що дозволяє відрізнити зовнішні формальні ознаки диференціації (основа класифікації) від тих ознак, які здатні відобразити внутрішню структуру і внутрішню взаємодію елементів об'єкта дослідження (основа типології). Ми вважаємо, ті критерії, які сукупно вказують на сутність досліджуваного явища, і є основою типології.

Висновки. На підставі вищенаведеного можна відзначити, що в науковій літературі простежується некоректне ототожнення понять «типологія», «типологізація», «класифікація». Типологія і класифікація є різними методами систематизації наукового знання. Вони будуються на основі схожих прийомів поділу змісту поняття. Основна відмінність між ними виражена в підставах (критеріях) цього поділу. Як критерії класифікації використовують або одиничну видову ознаку, або їх сукупність, що не розкривають сутності об'єкта. Критеріями типології є не видові ознаки, що поверхово відображають явище, а родові ознаки, що розкривають його сутність. У наукових працях запропоновано багато варіантів типології держави, проте більшість із них не відповідає ознакам типології, і їх можна розглядати лише як варіанти класифікації, оскільки вибудовані вони на другорядних ознаках держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шапиро С. И. От алгоритмов – к суждениям / С. И. Шапиро. – М. : Сов. радио, 1973. – 288 с.
2. Теория государства и права : [учеб. для вуз. по направл. и спец. «Юриспруденция»] / М. Н. Марченко. – М. : Юрид. лит., 1996. – 432 с.
3. Синенко Ю. С. Нетрадиционные подходы к типологии государства / Ю. С. Синенко // Науч. вест. Омск. акад. МВД России. – 2006. – № 2. – С. 46–50.
4. Рожкова Л. П. Принципы и методы типологии государства и права / Л. П. Рожкова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1984. – 177 с.
5. Луць Л. А. Сучасні правові системи світу : навчальний посібник / Л. А. Луць. – Львів : Юрид. ф-т ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 256 с.
6. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – Т. 2 : Теория права. – 416 с.
7. Розова С. С. Классификационная проблема в современной науке / С. С. Розова. – Новосибирск, 1986. – 226 с.
8. Соціологія : енциклопедія. – К. : Академія, 2008. – 514 с.
9. Кондаков Н. И. Логический словарь / Н. И. Кондаков ; АН СССР, Ин-т философии. – М. : Наука, 1971. – 656 с.
10. Иванов Е. А. Логика : учеб. для студ. юрид. вуз. и ф-тов / Е. А. Иванов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : БЕК, 2001. – 357 с.
11. Войшвилло Е. К., Дегтярёв М. Г. Логика : учеб. для вуз. / Е. К. Войшвилло, М. Г. Дегтярёв. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – 528 с.
12. Логіка (теоретична і прикладна) : навч. посіб. для студ., асп., викл. ВНЗ / Н. В. Карамишева. – К. : Знання, 2011. – 455 с.
13. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник / В. Є. Жеребкін. – К. : Знання, 2006. – 255 с.
14. Дерюшев В. В. Методология и методы в теоретической социологии / В. В. Дерюшев. – Бийск : НИЦ БГПУ им. В. М. Шукшина, 2002. – 174 с.
15. Типология и классификация в социологических исследованиях : монография / под ред. В. Г. Андреевкова, Ю. В. Толстой. – М. : Наука, 1982. – 296 с.
16. Ракитов А. И. Историческое познание: системно-гносеологический подход / А. И. Ракитов. – М. : Политиздат, 1982. – 303 с.
17. Маликов А. В. Нетрадиционные теории общественного развития и типологии государства / А. В. Маликов. – М. : Юрист, 1998. – № 6. – С. 43–47.
18. Бестужев-Лада И. В. Поисковое социальное прогнозирование: перспективные проблемы общества (опыт систематизации) / И. В. Бестужев-Лада. – М. : Наука, 1984. – 271 с.
19. Бакаева Г. С. Систематизация знаний и её роль в научном познании : автореф. дис. ... канд. филос. Наук / Г. С. Бакаева. – Л., 1981. – 23 с.
20. Матросова Н. К. Методологический анализ типологических процедур научного исследования : автореф. дис. ... канд. филос. Наук / Н. К. Матросова. – Л., 1981. – 24 с.